

БЪЛГАРСКА КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

MAYA IVANOVA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

BULGARIAN CYRILLO-METHODIAN TERMINOLOGY. The paper discusses some of the initial points, mainly in Bulgaria, of the scholarly interest in the achievements of the holy brothers Cyril and Methodius. Firstly, the term *kirilometodievistika* ('Cyrillo-Methodian Studies') is discussed along with its scope and development in Bulgaria. Secondly, special attention is given to the usage of the terms *kirilometodievistika*, *kirilometodievist(i)* ('specialist(s) in Cyrillo-Methodian Studies'), *Kirilo-Metodiev* ('belonging to or associated with Cyril and Methodius'), *kirilo-metodievski* ('of or relating to the Cyrillo-Methodian Studies'), *Kirilov* ('belonging to or associated with Cyril'), *kirilski* ('Cyrillic; of or relating to the study of the life and work of Cyril'), *Metodiev* ('belonging to or associated with Methodius'), *metodievski* ('Methodian; of or relating to the study of the life and work of Methodius') and other terms linked to them. Clarification of philological terms and orthographic norms is closely connected to the stages of the establishing of Cyrillo-Methodian Studies as a branch of philology.

Keywords: Cyrillo-Methodian Studies, terms related to Cyril and Methodius (кирилометодиевистика, Кирило-Методиев, кирило-методиевски, Кирилов, кирилски, Методиев, методиевски).

Епохалното дело на светите братя Кирил и Методий вече повече от столетие е обект на изследване за историци, филолози и изкуствоведи; изучава се в университетите и училищата; превърнало се е в национална емблема за не една славянска страна. За този период в България постепенно се заражда, развива и утвърждава определена научна терминология, чрез която най-ясно и точно да се изразят определени аспекти, свързани с дейността на славянските първоучители. Настоящата статия има за цел да спре вниманието върху част от тези термини и тяхната употреба в българския език.

На първо място поставям термина *кирилометодиевистика*, за който може да се каже, че е напълно утвърден в българския интелектуален речник. Ще използвам възможно най-краткото определение за него: научна дисциплина, изучаваща живота

и делото на славянските първоучители светите братя Кирил и Методий, изворите за тях, филологическото им наследство – старобългарската азбука и най-ранните преводи и оригинални творби, просветното и книжовното дело на преките им ученици, а също така и книжовните и художествени кирило-методиевски традиции след XII в. до наши дни. Няма да се спирам на историческия ѝ развой, тъй като в научната литература има публикации по този въпрос, но ще обърна внимание на факта, че от правописна гледна точка терминът претърпява известни трансформации. В началото, когато започва да се появява спорадично, обикновено се изписва с дефис: *кирило-методиевистика*. В изследванията много често се наблюдава смесване в изписването: разделно (*кирило-методиевистика*) и слято (*кирилометодиевистика*). До окончателно правописно регламентиране се стига едва тогава, когато науката за Кирил и Методий получава своята автономност. За колебанията в изясняване на термина говори и използването на термина *кирило-методиеведение*, употребяван в научната литература през 70-те години на XX в. Имаме основание да мислим, че изписван с две малки букви, полуслято с дефис, терминът е образуван посредством съставката *ведение* по руски (съветски) образец (Василев 1972: 140–142). Във функциониращите тогава речници на българския език думата не е засвидетелствана. Вече през 80-те години се утвърждава слятото изписване на думата *кирилометодиевистика*. В архива на проф. Петър Динеков има запазени планове за нереализиран проект, който носи заглавие *История на кирилометодиевистиката* (ЦДА, Ф. 1987К, а.е. 2576.Ш.4). През 1980 г. в Софийския университет към Факултета по славянски филологии е обособена самостоятелна катедра – Катедра по кирилометодиевистика. Тя обединява както езиковедски, така и литературоведски медиевистични дисциплини, каквито са старобългарският език, старобългарската литература, историческата граматика на българския език и различни специализирани медиевистични магистърски и докторантски курсове (Йонова 2003: 243). От 80-те г. на XX в. нататък се появяват научни изследвания, които носят в заглавието си посочената проблематика (Изследвания по кирилометодиевистика 1985), като в началото на XXI в. терминът започва да се използва и от македонските медиевисти (Кирилометодиевистика 2003; 2004), а още на Първия международен конгрес по българистика, проведен през 1981 г., е обособена секция *Кирилометодиевистика* (Симпозиум 1982; Симпозиум 1987). На Третия конгрес по българистика през 2013 традицията е продължена с организирането на Кръгла маса „Кирилометодиевистика“. През 2014 г. Кирило-Методиевският научен център при БАН организира юбилейна конференция под наслов *100 години кирило-методиевистика в България* (Кирило-Методиевски студии 2016; Бърлиева – Найденова 2016: 7–27), която е съпътствана от едноименна изложба (Иванова – Найденова

2016: Приложение). На конференцията бяха прочетени доклади, които по един или друг начин включваха в заглавията си термина *кирилометодиевистика* – например докладът на Д. Найденова бе озаглавен *Васил Златарски и изследванията по кирилометодиевистика*, на М. Иванова – *Терминът кирилометодиевистика и неговите употреби* (Иванова 2015: 43–50).

Трябва да се отбележи и фактът, че учените, които се занимават с кирилометодиевистика, биват определяни като *кирилометодиевисти* (ед.ч. *кирилометодиевист*). Думата не е засвидетелствана в българските речници, но е в активна употреба (Величкова 2016: 151–158).

С годините терминът *кирилометодиевистика* започва да излиза от своя първоначален тесен смисъл (срв. в началото разграничаването между *кирилометодиевистика* и *старобългаристика* (Симпозиум 1982) и добива по-широка метонимична употреба, успоредявайки се с термина *старобългаристика*. Това много ясно се забелязва в дейността на едноименната университетска катедра, нейната обучителна програма и интензивната научна дейност на преподавателите ѝ, както и на проведените няколко секции на кръглата маса по кирилометодиевистика на Третия конгрес по българистика през 2013 г.

В изминалите години терминът *кирилометодиевистика* не само се утвърждава и институционализира, но и се постига яснота и за границите на още два термина – *Кирило-Методиев* и *кирило-методиевски*. С първия се обозначават събитията, протекли в периода от средата на IX в. (и по-точно от 862–863 г.) до края на X в. (някои учени мотивират удължаването на периода до XII в.), както и цялата филологическа продукция на първоучителите Кирил и Методий и техните преки ученици. Връзка с Кирил и Методий се обозначава в правописно отношение с изписването на термина *Кирило-Методиев* с две главни букви и дефис, свързващо равнопоставено двете съставни части. Така в научния език, а и в българския речник устойчиво се утвърждават словосъчетания от следния тип: *Кирило-Методиев език / период / ученик / превод; Кирило-Методиева епоха / азбука / школа; Кирило-Методиево дело / наследство* и съответно в мн.ч.: *Кирило-Методиеви ученици / преводи* и т.н. За да обобщим – всичко, свързано пряко с първоучителите, е Кирило-Методиево.

Вторият термин, завършващ на *-ски*: *кирило-методиевски*, се употребява, когато се обозначава производна на науката кирилометодиевистика дейност. Например: *кирило-методиевски дни / празници* (дните, в които се честват светите братя) / *кирило-методиевски изследвания / проучвания / кирило-методиевски речник / енциклопедия* и т.н. По правописни правила терминът се изписва с две малки букви и дефис. Кирило-методиевската проблематика не принадлежи на Кирил и Методий,

тя е следствие от Кирило-Методиевото дело, следователно трябва да бъде обозначавана като кирило-методиевска, т.е. тя е в обсега на науката кирилометодиевистика.

За липсата на оразличаване на прилагателните на *-ев* и на *-ски* обаче говорят употребите до 80-те г. на XX в. Вж. напр. статията на акад. Емил Георгиев, която е озаглавена *Състоянието на Кирило-Методиевата научна проблематика към 100-годишнината от смъртта на Кирил* (Георгиев 1971: 13–29).

Отделен проблем е избистрянето на правописната норма за прилагателното *кирило-методиевски* – цели десетилетия има колебания по отношение на слято или полуслято писане; с малка или с главна буква. Без претенция за изчерпателност, ще дам само няколко примера, подредени хронологично. Първата библиография, отразяваща изследванията за Кирил и Методий, е дело на руския учен Григорий Илински – тя е подготвена на руски език и е издадена от БАН с помощта на Михаил Попруженко и Стоян Романски през 1934 г. Изяснявам обстоятелствено всичко това, защото според руския правопис в заглавието библиографията е наречена *кирилло-мефодьевская: Опыт систематической кирилло-мефодьевской библиографии* (Ильинский 1934). Повече от десетилетие по-рано Александър Теодоров-Балан вече е въвел термина, като го изписва слято – *кирилометодиевски*, *-а*, *-о*, *-и*, а в определени случаи го изписва и с главна буква (например: *Моравско-панонски дял от Кирилометодиевска книжнина; Кирилометодиевско книжовно въздействие в словенски земи на западна църква; Кирилометодиевски последици у румъните; Книжнина за Кирилометодиевското книжовно въздействие* – Теодоров-Балан 1920: 8, 9, 13, 14, 16). Тази правописна норма, при това само с главна буква, приемат М. Попруженко и Ст. Романски в Предговора към труда на Илински:

Кирилометодиевският въпрос в своята същност представя сбор от въпроси, които се отнасят не само до личното дело на двамата братя, славянски просветители, но и до културния живот на целокупното славянство изобщо. Език, писмо, книжнина и книжовни паметници, просветен и религиозен живот, национален подем и съзнание за единство на всички славянски народи, без оглед на религиозна принадлежност и на специалните условия на политически и културен живот, сетне – влияние върху околните народи и разни други неща, които в едно или друго отношение стоят в свръзка с тях, това са все проблеми, които повече или по-малко съставят дял от големия *Кирилометодиевски* въпрос, който тъкмо поради това стои в средата на науката за славянството. (Ильинский 1934: III).

Така е и в заглавието на следващата библиография върху изследванията за Кирил и Методий, изработена от двамата учени – *Кирилометодиевска библиография за 1934 – 1940 г.* (Попруженко – Романски 1942), а също и десетилетия по-късно при Ив. Дуйчев и колектив – *Кирилометодиевска библиография. 1940–1980* (Дуйчев

– Кирмагова – Паунова 1983), като в не начална позиция Ив. Дуйчев устойчиво изписва думата с малка буква. Трябва да се отбележи също, че проф. Дуйчев запазва старото написание за думата във време (през 80-те години на XX в.), когато вече устойчиво в българския език се е наложила формата полуслято с дефис и малка буква (*кирило-методиевски, -а, -о, -и*)¹.

Както от всяко правило, и тук обаче може да се посочат изключения. Има няколко утвърдени словосъчетания от тези, завършващи на *-ски*, които мотивирано се изписват с две главни букви, и това са: Кирило-Методиевски научен център (КМНЦ) – институт на БАН (Николова 1995: 316–318; Николова 2003b); Кирило-Методиевски студии (научна поредица, издавана от КМНЦ) (Николова 2003a); Кирило-Методиевска енциклопедия (КМЕ 1985; КМЕ 1995; КМЕ 2003; КМЕ Допълнение 2003)²; Кирило-Методиевска награда (държавно отличие)³.

Наред с тези двусъставни термини, отчитащи равнопоставеността на първоучителите Кирил и Методий, накратко ще се спра и на следните, свързани с тях термини: *Кирилов, кирилски; Методиев, методиевски*.

По правописното правило прилагателните на *-ов* се пишат с главна буква и в конкретните посочени тук случаи пряко се извеждат от личните имена на Кирил и Методий. Те обозначават пряката връзка (принадлежност) на обекта към съответното лице. Така например: Канонът за Климент Римски бива назоваван също и *Кирилов* химн за св. Климент Римски (КМЕ 1995: 316), т.е. написан от Кирил; *Кирилова* азбука, т.е. азбуката, сътворена от св. Кирил; *Кирилово* житие (и в мн.ч.

1 Макар че задачата на настоящата статия не е да бъдат посочени всички библиографии, тук ще си позволя само да отбележа и останалите, в чиито заглавия се потвърждават терминологичните тенденции, заложили в началото: за руския език (Можаева 1980); за българския (Желязкова – Зафирова 2003; Желязкова – Зафирова 2010; Ганчева 2012); за македонския език (Макаријоска 2016: 123–263).

2 Кирило-Методиевската енциклопедия е специализиран справочник в четири тома, подготвен изцяло от български изследователи. Идеята за енциклопедията възниква в Секцията за българска литература до Освобождението в Института по литература при БАН през 70-те години на XX в., но е осъществена в сътрудничеството на специалисти от всички академични институти и висши учебни заведения, които имат отношение към делото и епохата на светите братя Кирил и Методий. Главен редактор на първите два тома е Петър Динеков, на том III и IV – Лиляна Грашева. В редакционната колегия през различните години влизат: Боню Ангелов, Димитър Ангелов, Станчо Ваклинов, Велчо Велчев, Емил Георгиев, Лиляна Грашева, Екатерина Дограмаджиева, Иван Дуйчев, Климентина Иванова, Христо Кодов, Стефан Кожухаров, Куйо, Куев, Иван Леков, Кирил Мирчев, Дора Мирчева, Светлина Николова, Ана Стойкова. (Стойкова 2003: 249).

3 Награда на БАН и Софийския университет, която е учредена от 1974 г. С нея могат да бъдат удостоявани български и чуждестранни учени, които имат публикувани научни трудове с оригинален принос в проучването на старобългарската писменост, литература и култура, средновековната българска история и в други области на българското обществознание и изобщо в областта на българистиката. Присъжда се всяка година на 24 май. (Милтенова 1995: 782).

Кирилови жития) – по този начин обаче не се обозначава авторство, а за кого е житието (например Пространното Кирилово житие или Краткото Кирилово житие; също така Успение Кирилово); *Методиев* превод / *Методиеви* преводи, т.е. преводите, извършени от Методий и неговите ученици помощници; *Методиево* житие (и в мн.ч. *Методиеви* жития) – по същия начин, както при Кирилово житие, т.е. житие, написано за Методий (например Пространно Методиево житие или Кратко Методиево житие, също така и Успение Методиево).

Когато прилагателните имена завършват на *-ски*, по правописната норма на българския език думите се изписват с малка буква и обозначават не точно и не само принадлежност, а и производност, следственост от определен субект или обект. Така например *кирилски* по-скоро се свързва не със собственото име на св. Кирил, а произтича от съществителното *кирилица* – названието на втората българска азбука, възникнала на територията на България през X в. Макар че не е дело на Константин-Кирил, тя носи неговото име. Както е известно, първата славянска азбука, създадена от Константин-Кирил и неговия брат Методий, се обозначава като *глаголица*. В медиевистиката всички книжовни паметници, създадени или написани на глаголица, се определят като *глаголически*, и всички книжовни паметници, създадени или написани на кирилица – като *кирилски*. Двата термина в медиевистиката идват на първо място да оразличат книжовното наследство по вида на неговото писмо (графично начертание). Тъй като историята на Кирило-Методиевото книжовно наследство е сложна, а в много случаи и неясна, се употребяват доста и различни конструкции. Без претенция за изчерпателност тук ще посоча някои примери, за да бъде илюстрирана тяхната типология:

Кирилски препис на глаголическо произведение – в случаите, когато имаме запазен глаголически текст, но имаме и по-късни преписи, написани с кирилска азбука. В повечето случаи обаче така се обозначават и кирилските преписи, за които в науката се предполага глаголически първообраз, но въз основа на исторически или лингвистични данни се приема, че произведението е възникнало в ранната епоха, когато се е употребявала само глаголицата. Такъв е случая с двете пространни жития – *Пространно житие на Константин-Кирил* и *Пространно житие на Методий*. Двата текста се смятат за първи оригинални славянски агиографски паметници, но нито един от многобройните им преписи не е глаголически.

Кирилски препис от глаголически антиграф – много често това са случаи, в които глаголическият първообраз личи (има отделна употреба на глаголически букви, или други лингвистични признаци за такава връзка).

Както е добре известно, в съвременния език като кирилски се обозначават редица национални славянски графични системи – българите, руснаците, украинците, беларусите, македонците, сърбите и част от бившите съветски републики пишат на кирилица (с кирилско писмо или с кирилска азбука), привнасяйки в първоначалната графична система своите индивидуализиращи графични знаци.

За да обобщим, докато за стария период *кирилски* показва различието спрямо *глаголически*, то в нашето съвремие *кирилски* е конкретизация спрямо другите възможности *латински*, *гръцки* и т.н.

Поставените за изясняване въпроси са от полза за по-точното разбиране на терминологията, с която борави науката кирилометодиевистика, както и за ориентацията в названията на научните институции и научната издателска дейност в България. С проблемите за съдържанието на термините се сблъскват както студентите филолози и историци, така и младите учени в България, а също и всички преводачи, които търсят адекватни съответствия на българските термини в другите славянски и неславянски езици.

Темата за терминологичните съответствия в различните езици изисква самостоятелно представяне, но тук бегло ще спомена само два примера от полската терминологична практика. Първият е свързан със заглавието на електронното списание, в което се публикува настоящата статия – *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*. То отразява ясно българското *кирило-методиевски*: *Кирило-Методиевски тетрадки* (като според мене напълно обосновано може да се запазят двете главни букви), т.е. такива текстове, които са свързани не само с кирилометодиевистиката като наука, но и с литературата, писана на кирилица. Дискусията, която се появи и на самата конференция, обаче бе свързана по-скоро със съществителното име и различните варианти на превода му на български: *свитъци*, *текстове*... *тетрадки*. Отново подлежи на обмисляне ситуацията, в която в българския превод на това словосъчетание се избягва точно най-емблематичният компонент, тъй като *zeszyty* в полската писмовна културна традиция е по-скоро жанр, какъвто в българската традиция няма. Вторият пример е свързан с адекватното предаване на полски език на името на научната институция, която се занимава с кирило-методиевските въпроси – Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките: *Cyrylometodejskie* или *Cyrylo-Methodiańskie Centrum Naukowe*, *Centrum badań Cyrylo-Methodijskich*.

В заключение бих искала да кажа, че за в бъдеще е желателно терминологичните въпроси да бъдат обсъждани, мотивирани, да се сравняват езиковите практики и да се стига до конкретни решения, които да намерят своето място в речниците.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бърлиева – Найденова 2016:** Бърлиева, С.; Найденова, Д. Кирилometодиевистиката в БАН – 100 години между науката и политиката. В: *100 години кирилometодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016, 7–27.
- Василев 1972:** Василев, В. Нов сборник в областта на кирило-методиеведението. – *Български език*, пг 1–2, 1972, 140–142.
- Величкова 2016:** Величкова, Ц. Руски учени кирилometодиевисти (По документи от Научния архив на БАН). В: *100 години кирилometодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016, 151–158.
- Ганчева 2012:** Ганчева, Н. *Проблеми на съставянето и публикуването на кирило-методиевската библиография*. Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“, София, 2012.
- Георгиев 1971:** Георгиев, Е. Състоянието на Кирило-Методиевата научна проблематика към 100-годишнината от смъртта на Кирил. В: *Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 100-годишнината от смъртта му*. София: БАН, 1971, 13–29.
- Дуйчев – Кирмагова – Паунова 1983:** Дуйчев, И.; Кирмагова, А.; Паунова, А. *Кирило-методиевска библиография. 1940–1980*. София: Софийски университет „Климент Охридски“, Университетска библиотека, 1983.
- Желязкова – Зафирова 2003:** Желязкова, В.; Зафирова, Н. Българска кирило-методиевска библиография. 1846–1934 г. – В: *Кирило-Методиевска библиография. 1516–1934*. София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2003.
- Желязкова – Зафирова 2010:** Желязкова В.; Зафирова Н. Българска кирило-методиевска библиография. 1935–1944 г. – В: *Кирило-Методиевска библиография. 1934–1944*. София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2010.
- Иванова 2015:** Иванова, М. Кратка хроника на кирилometодиевистиката в България. В: Kovacheva, A.; Bogowiak, P. (red.). *Wulgaria tradycyjna i nowoczesna*. Poznań: Maiuscula, 2015, 43–50.
- Иванова – Найденова 2016:** Иванова, М.; Найденова, Д. Изложба 100 години кирилometодиевистика в България. В: *100 години кирилometодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* – Приложение (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016.
- Изследвания по кирилometодиевистика 1985:** *Изследвания по кирилometодиевистика*. София: Наука и изкуство, 1985.
- Ильинский 1934:** Ильинский, Г. А. *Опыт систематической Кирилло-Методиевской библиографии* (под редакцией и с дополнениями М. Г. Попруженка и Ст. М. Романского). София: БАН, 1934.

- Йонова 2003:** Йонова, М. Катедра по кирилometодиевистика. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, с. 243.
- Кирилometодиевистика 2003, 2004:** *Кирилometодиевистика*. (Ред. Георги Поп-Атанасов, Илија Велев, Маја Јкимовска-Тошиќ), пг 1, 2003; пг 2, 2004.
- Кирило-Методиевски студии 2016:** *100 години кирилometодиевистика в България. Идентифициране на еврейски и християнски модели в литературата* (= Кирило-Методиевски студии, кн. 25). София: БАН, Кирило-Методиевски научен център, 2016.
- КМЕ 1985:** Динеков, П. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 1. А–З. София: БАН, 1985.
- КМЕ 1995:** Динеков, П. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2. И–О. София: БАН, 1995.
- КМЕ 2003:** Грашева, Л. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 3. П–С. София: БАН, 2003.
- КМЕ Допълнение 2003:** Грашева, Л. (гл. ред.) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Допълнение. Т. 4. Т–Я. София: БАН, 2003.
- Макаријоска 2016:** Макаријоска, Л. Прилог кон кирилometодиевската библиографија в Македонија (по повод 100-годишнината од упокојувањето на св. Климент Охридски). – В: *Кирилometодиевистика*, пг 10, Скопје, 2016, 123–263.
- Милтенова 1995:** Милтенова, А. Награди, кирило-методиевски. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2, София: БАН, 1995, с. 782.
- Можаева 1980:** Можаева, И. Е. *Библиографија по кирилlo-методиевској проблематици 1945–1974 гг.* Москва: Наука, 1980.
- Николова 1995:** Николова, С. Кирило-Методиевски научен център (КМНЦ). В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 2, София: БАН, 1995, 316–318.
- Николова 2003а:** Николова, С. Кирило-Методиевски студии. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, с. 250.
- Николова 2003б:** Николова, С. Кирило-Методиевски научен център. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, 249–250.
- Попруженко – Романски 1942:** Попруженко, М.; Романски, С. *Кирило-Методиевска библиографија за 1934–1940 г.* София: БАН, 1942.
- Симпозиум 1982:** Динеков, П.; Куев, К.; Дограмаджиева, Е.; Николова, С. (ред.). *Първи меѓународен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 јуни 1981.* Доклади. Симпозиум кирилometодиевистика и старобългаристика. София: БАН, 1982.
- Симпозиум 1987:** Динеков, П. (отг. ред.). *Втори меѓународен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 јуни 1986.* Доклади. Т. 21. Кирилometодиевистика. Симпозиум. София: БАН, 1987.
- Стойкова 2003:** Стойкова, А. Кирило-Методиевска енциклопедия. В: Петканова, Д. (съст.). *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: Абагар, 2003, с. 249.
- Теодоров-Балан 1920:** Теодоров-Балан, А. *Кирил и Методи. I, Жития на Кирила и на Методия и Похвални тем слова*. София: Държавна печатница, 1920.
- ЦДА, Ф. 1987К, а.е. 2576.ІІІ.4:** Централен държавен архив – София, фонд 1987К Академик Петър Динеков.